

KALKINMA AJANSLARI VE SAYIŞTAY DENETİMİ

Seyit KOÇBERBER*

GİRİŞ

Ülkemiz 5449 sayılı “Kalkınma Ajanslarının Kuruluşu, Koordinasyonu ve Görevleri Hakkında Kanun” ile daha önce hiç uygulanmamış bir yönetim modeline kavuşmuştur. Yönetişim olarak adlandırabileceğimiz bu modelle merkezden planlama uygulamasından farklı olarak oluşturulan 26 bölge kendi belirleyeceği programlarla bölgesel ekonomik gelişme sağlamaya çalışacaktır. Kamu ve özel sektör ile sivil toplum kuruluşlarının temsilcilerinin oluşturacağı ajanslar, büyük ölçüde kamu kaynaklarından topladığı gelirlerle, giderlerini karşılayacak olmalarına rağmen, açıkça belirtilmese de Sayıştay denetiminin dışında kalmıştır. Bu çalışmada kalkınma ajanslarının dünyadaki ve Türkiye’deki gelişimine kısaca değinildikten sonra, bu ajansların denetimi ve Sayıştay karşısındaki konumu incelenecektir.

KALKINMA AJANSLARI NEDİR?

Dünyadaki değişik örneklerine bakılarak yapılacak bir tanıma göre kalkınma ajansları; bir ülkenin belli bir coğrafi bölgesi içerisindeki özel ve kamusal tüm şirketler, yerel otoriteler ile sivil toplum kuruluşları arasında işbirliği sağlayarak, o bölgenin ekonomik kalkınmasını hedefleyen ve yasal bir hükme dayanarak kurulan yapılardır. Başka bir tanıma göre kalkınma ajansları; “Merkezi hükümetten bağımsız bir idari yapıda sınırları çizilmiş bir bölgenin girişimcilik potansiyelini geliştirip canlandırmak ve böylece ekonomik kalkınmaya katkı sağlamak amacıyla kurulmuş ve faaliyetlerini kamunun veya özel sektörün finanse ettiği kuruluşlardır” (Avaner,2005:243). Bu tanımlardan yola çıkarak kalkınma ajansları ile ilgili üç ana unsur saptayabiliriz. Bunlar :

- Kamu gücüne dayanması,
- Ekonomik kalkınmayı hedeflemesi,
- Coğrafi bir bölgeyi kapsamaması.

---

* Sayıştay Uzman Denetçisi

Bu unsurlar arasında en kritik olanı bölge kavramıdır. Ajanslar, İngilizce’de “The Regional Development” olarak adlandırılmaktadır. Aslında ülkemizde de kalkınma ajansları ile ilgili ilk yasa çalışmalarında bu yapılar, Bölge Kalkınma Ajansları olarak isimlendirilmişken (Apan, 2004:39) daha sonrasında bazı kavram kargaşalarını önlemek amacıyla baştaki “bölge” ifadesi kaldırılmıştır. Ancak, bölge ibaresi olmasa da ajanslar bölgesel kalkınmayı düzenlemektedir. Dikkati çeken diğer bir husus ise ajans kavramıdır. Türk yönetim sisteminde sınırlı olarak kullanılan ajans kavramının, Türk Dil Kurumu sözlüğünde;

1. Haber toplama işiyle uğraşan kuruluş;
2. Bir ticari kuruluşu tanıtan, onunla ilgili bilgi aktaran ve bu yolla kazanç sağlayan iş kolu; bu iş kollarının çalıştığı büro;
3. ‘Eskimiş’ radyoda haber bülteni şeklinde karşılıkları bulunmaktadır.

Görüleceği üzere ajans sözcüğü, Türkçe’de yönetim anlamına gelen çağrışımlar yapmamaktadır. Gerçekten de ajansların yapısına ve fonksiyonlarına baktığımızda İngilizce’de temsilcilik ya da tanıtımcılık anlamlarına gelen *agency* sözcüğünün Türkçe karşılığı olan ajans sözcüğünün kullanılmasının daha doğru olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü ajanslar bölgelerine yatırım çekebilmek için tanıtım işlevi yapacak; yatırım yapacak olan kişi ve şirketlerin başvuru ve işlemlerini takip edeceklerdir.

DÜNYADA KALKINMA AJANSLARI

Ülkemizde kalkınma ajanslarının durumuna girmeden önce dünyadaki kalkınma ajanslarının gelişimini ve değişik ülkelerdeki kalkınma ajansları uygulamalarını incelemekte fayda vardır.

Ajanslar, başta İngiltere olmak üzere çok çeşitli ülkelerde, bölgesel ve yerel kalkınmanın en önemli kurumları olarak 1950’li yıllardan bu yana hizmet vermektedir. Ancak, ilk bölgesel kalkınma ajansının kuruluşu 1933 yılında ABD’de gerçekleştirilmiştir (Apan, 2004:48). Günümüzde ajanslar AB ilkeleri ve Amerika Birleşik Devletleri olmak üzere bir çok gelişmiş ülkede bölgesel ve yerel gelişme sağlamak amacıyla varlığını sürdürmektedir. Bölge Kalkınma Ajansı statüsünün yerleşmiş olduğu ülkeler olarak Avusturya, Belçika, Fransa ve İrlanda’da 1950’li yıllarda; Almanya, İngiltere, Almanya, İtalya ve Hollanda’da 1960-1970’li yıllarda; Yunanistan, İspanya, Finlandiya ve

Danimarka’da 1980’li yıllarda ajanslarla tanışmıştır. Bulgaristan, Çek Cumhuriyeti, Estonya, Macaristan, Litvanya, Polonya, Portekiz, Slovakya, İsveç ve Ukrayna ise Avrupa Birliğinin isteğiyle ajanslarla 1990’lı yıllarda tanışmışlardır. Özellikle sosyalizm deneyiminden gelen Doğu Avrupa ülkelerinin Kalkınma Ajansları doğrudan Avrupa Birliğinin görevlendirdiği uzmanlar tarafından kurulmuş ve finansmanları Avrupa Birliği tarafından sağlanmıştır (Demirci, 2005:185).

Günümüzde, Avrupa ülkelerinde bölgesel kalkınma amaçlı ulusal ve uluslararası düzeyde faaliyet gösteren 200’ü aşkın kalkınma ajansı bulunmaktadır. Bunların büyük kısmının özellikle Brüksel’de ve diğer merkezlerde temsilcilikleri bulunmaktadır. Ayrıca, Avrupa genelinde 150 üyesi bulunan EURADA (European Association of Regional Development Agencies) isimli bir kuruluş da ajansların üst kuruluşu olarak faaliyet göstermektedir.

Avrupa bazında baktığımızda ajansların yasal konumları ülkeden ülkeye değişmektedir. Almanya’da sınırlı sorumlu şirketler/kamu hukuku organizasyonları, İspanya’da kamu özel hukuk kuruluşları, Fransa’da karma ekonomi şirketleri, Belçika’da belediyeler arası ajanslar; Romanya’da vakıflar; Polonya ve Portekiz’de kamu-özel sektör ortaklık şirketleri, İsveç’te limited şirketler, Çek Cumhuriyetinde anonim şirketler; Hollanda, İtalya ve İrlanda’da ise kamu limited şirketleri şeklinde yapılandırılmışlardır (Demirci, 2005:186).

Ajanslar yerine getirdikleri faaliyetler açısından ise zayıf ya da kuvvetli ajanslar olarak ikiye ayrılmaktadır. Zayıf ajanslar daha çok bölgeye dışarıdan yardım çekmek amacı taşımaktadır. Kuvvetli ajanslar ise bölgeye yatırım çekmek amacına ek olarak bölgesel ekonomi ve iş hayatının gelişmesi, bölgesel kentleşme ve çevrenin düzenlenmesi, istihdamın artırılması amaçlarını da taşırlar. Bu tip ajanslar çok fonksiyonlu ajanslar olarak da nitelendirilmektedir. Avrupa’daki ajansların yaklaşık yüzde 70’i zayıf ajans modeline uymaktadır (Demirci, 2005: 187).

Genel olarak nasıl yapılandırılırsa yapılandırılınsın veya hangi model olursa olsunlar ajansların bazı ortak noktaları vardır. Bunları şu şekilde sıralayabiliriz:

- Ajansların bünyesinde bölgesel politikaları oluşturmak ve yürütmekle görevli yönetim kurulları bulunur.

- Yönetim kurulları genellikle hükümet tarafından atanır ve ajansın kurulmasına katkıda bulunan kuruluşların temsilcilerinden oluşur.
- Harcamaları bakımından kamu idarelerine karşı sorumludur. Ancak, politikaların oluşturulması ve uygulanması bakımından ise kendi mevzuatı çerçevesinde serbesttirler.
- Bölgeye yatırım yapmak isteyen yatırımcılara bilgi vermekle yükümlüdür.
- Bölgelerindeki işyerlerine fon verilmesini sağlarlar.
- Bölgelerindeki işgücünün eğitimi ve geliştirilmesinde rol oynarlar.
- Bölgelerine dışarıdan teknoloji transfer etmekle, altyapı düzenleme faaliyetlerinde rol oynamakla uğraşırlar.

TÜRKİYE'DE KALKINMA AJANSLARI

Ülkemizde kalkınma ajansları Avrupa Birliğinin talebi olarak gündeme gelmiştir. Avrupa Birliği, her ülkenin bölgeler belirlemesini öngörmekte ve yapacağı yardımları bu çerçevede dağıtmaktadır.

Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planında plan, program ve bölgesel planların hazırlık, uygulama, koordinasyon ve izleme aşamalarının etkinliğini artırmak üzere, ihtiyaç duyulan merkezlerde birimlerin oluşturulması için Devlet Planlama Teşkilatı görevlendirilmiştir. Aslında ülkemizde çeşitli dönemlerde bölgelerarası gelişmişlik farklarını azaltmaya yönelik muhtelif gelişme planları da hazırlanmıştır. Bunların başlıcaları; Doğu Marmara Planlama Projesi, Antalya Projesi, Çukurova Bölgesi Projesi, Güneydoğu Anadolu Projesi, Zonguldak-Bartın-Karabük Bölgesi Projesi, Doğu Anadolu Projesi Ana Planı ve Doğu Karadeniz Bölgesi Gelişme Planı'dır. Fakat, bu plan ve projelerin bölgelerin gelişmesi konusunda beklenen etkiyi sağladığı söylenemez. Bu nedenle Türkiye Avrupa Birliği ülkeleri ile kıyaslandığında bölgelerarası gelişmişlik farkı açısından son sırada yer almaktadır.

Avrupa Birliğine uyum çerçevesinde yerleşme merkezlerinin kademelenmesi, iller arası fonksiyonel ilişkiler, coğrafi koşullar, istatistik toplama ve plan yapma amacına uygunluğu da dikkate alınarak, AB istatistiki Bölge Birimleri sınıflandırılmasına (NUTS) paralel olarak, üç düzeyde İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflandırılması (İBBS) yapılmıştır. AB yetkilileri tarafından da onaylanan bu sınıflandırma 28.08. 2002 tarih ve 2002/4720

sayılı Bakanlar Kurulu Kararıyla yürürlüğe konulmuştur. Bakanlar Kurulu Kararı gereği olarak bu sınıflandırma bölgesel politikaların belirlenmesinde esas alınacaktır.

Bu çerçevede, Türkiye’den 2003 yılı Katılım Ortaklığı Belgesinde bölgesel gelişme alanında bölgesel farklılıkların azaltılması, bölge yatırımlarını kolaylaştıracak idari yapıların güçlendirilmesi ve bölgesel kalkınma planlarını uygulamak amaçlarıyla NUTS 2 düzeyinde bölge birimlerinin de kurulması istenmiştir. Bu talep doğrultusunda 2004-2006 dönemini içine alan aynı zamanda AB’ye ekonomik ve sosyal uyum sürecinin çerçevesini oluşturan Ön Ulusal Kalkınma Planı, Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) Müsteşarlığı tarafından hazırlanarak Yüksek Planlama Kurulu tarafından onaylanmıştır.

Finansman desteğinin en geniş olduğu alan olarak bölgesel gelişmeyi belirleyen planda yönetim otoritesi DPT Müsteşarlığına verilirken, uygulamaya ilişkin görevlerin sektörel ve bölgesel kurumlar gibi “ara kurumlar” ile paylaşılması, bölgesel gelişme politikalarının yerel bazda uygulanacak kurumsal bir mekanizma ile geliştirilmesi ve bu alandaki program ve projelerin yönetimine ilişkin bazı görevlerin Kalkınma Ajanslarına devredilmesi öngörülmüştür.

Türkiye Cumhuriyetinin 58 inci hükümeti tarafından hazırlanan ve 59 uncu hükümet tarafından da aynen benimsenen Acil Eylem Planında da, ajansların kuruluşu en önemli hukuki kurumlar ve yapısal düzenlemeler arasında yer almıştır. Planda, kaynakların hem yerinde ve etkin kullanılması hem de iller ve bölgeler arası gelişmişlik farklarının azaltılması ve yerel yönetimlerin güçlendirilmesi amacıyla İstatistikî Bölge Birimleri Sınıflandırılması (NUTS-İBBS) dikkate alınarak alt bölge düzeyinde; planlama, koordinasyon, uygulama, izleme ve değerlendirme fonksiyonları olan yeni hizmet bölgeleri ve birimlerinin oluşturulmasının hedeflendiği ifade edilmiştir.

Bu gelişmeler neticesinde hazırlanan 5449 sayılı “Kalkınma Ajanslarının Kuruluşu, Koordinasyonu ve Görevleri Hakkında Kanun Tasarısı” TBMM tarafından 25.1.2006 tarihinde kabul edilmiş ve 8.2.2006 tarih ve 26074 sayılı Resmi Gazetede yayınlanarak yürürlüğe girmiştir.

Avrupa Birliğiyle uyum sürecinde çıkarılan Kalkınma Ajanslarının Kuruluşu, Koordinasyonu ve Görevleri Hakkında Kanun’a göre kalkınma ajansları, kamu kesimi, özel kesim ve sivil toplum kuruluşları arasındaki işbirliğini geliştirmek, kaynakların yerinde ve etkin kullanımını sağlamak ve

yerel potansiyeli harekete geçirmek suretiyle, ulusal kalkınma plânı ve programlarda öngörülen ilke ve politikalarla uyumlu olarak, bölgesel gelişmeyi hızlandırmak, sürdürülebilirliğini sağlamak ve bölge içi gelişmişlik farklarını azaltmak amacıyla kurulacak ve faaliyet gösterecektir.

Ajanslar, bölgeler esas alınarak, Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığının bağlı olduğu Bakanın teklifi üzerine Bakanlar Kurulu kararı ile kurulacak; ajans merkezinin bulunacağı il, kuruluş kararnamesinde belirtilecektir.

Kalkınma ajanslarının Düzey 2 İstatistik Bölge sınıflandırmasındaki bölgelere göre yapılanması öngörülmüştür. Bu sınıflandırmada Türkiye İstatistik Kurumunun (TÜİK) 26 bölge müdürlüğünün sınırları esas alınmıştır. Yani bölge yapısı oluşumunda coğrafi yakınlık dışında ekonomik gelişmişlik, nüfus yapısı v.b. istatistiksel benzerlikler de dikkate alınmıştır.

Yasaya göre ajanslar, tüzel kişiliğe haiz olacak ve bütün işlemlerinde özel hukuk hükümlerine tâbi tutulacaktır. Ajansların ulusal düzeyde koordinasyonundan Devlet Planlama Teşkilatı sorumludur.

Kalkınma Ajanslarının Görev ve Yetkileri

5449 sayılı “Kalkınma Ajanslarının Kuruluşu, Koordinasyonu ve Görevleri Hakkında Kanun ile ajanslara verilen görev ve yetkiler şunlardır.

- a) Yerel yönetimlerin planlama çalışmalarına teknik destek sağlamak,
- b) Bölge plan ve programlarının uygulanmasını sağlayıcı faaliyet ve projelere destek olmak; bu kapsamda desteklenen faaliyet ve projelerin uygulama sürecini izlemek, değerlendirmek ve sonuçlarını Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığına bildirmek,
- c) Bölge plan ve programlarına uygun olarak, bölgenin kırsal kalkınma ile ilgili kapasitesinin geliştirilmesine katkıda bulunmak ve bu kapsamdaki projelere destek sağlamak,
- d) Bölgede kamu kesimi, özel kesim ve sivil toplum kuruluşları tarafından yürütülen bölge plan ve programları açısından önemli görülen diğer projeleri izlemek,
- e) Bölgesel gelişme hedeflerini gerçekleştirmeye yönelik olarak; kamu kesimi, özel kesim ve sivil toplum kuruluşları arasındaki işbirliğini geliştirmek,
- f) Ajansa tahsis edilen kaynakları, bölge planı ve programlarına uygun olarak kullanmak veya kullandırmak,

g) Bölgenin tabii, iktisadi ve beşeri kaynak ve imkanlarını tespit etmeye, ekonomik gelişmeyi hızlandırmaya ve rekabet gücünü artırmaya yönelik araştırmalar yapmak, yaptırmak, başka kişi, kurum ve kuruluşların yaptığı araştırmaları desteklemek,

h) Bölgenin iş ve yatırım imkanlarının, ilgili kuruluşlarla işbirliği halinde ulusal ve uluslararası düzeyde tanıtımını yapmak veya yaptırmak,

i) Bölge illerinde yatırımcıların, kamu kurum ve kuruluşlarının görev ve yetki alanına giren izin ve ruhsat işlemleri ile diğer idari iş ve işlemlerini, ilgili mevzuatta belirtilen süre içinde sonuçlandırmak üzere tek elden takip ve koordine etmek,

j) Yönetim, üretim, tanıtım, pazarlama, teknoloji, finansman, örgütlenme ve işgücü eğitimi gibi konularda, ilgili kuruluşlarla işbirliği sağlayarak küçük ve orta ölçekli işletmelerle yeni girişimcileri desteklemek,

k) Türkiye'nin katıldığı ikili veya çok taraflı uluslararası programlara ilişkin faaliyetlerin bölgede tanıtımını yapmak ve bu programlar kapsamında proje geliştirilmesine katkı sağlamak.

Kalkınma Ajanslarının Teşkilat Yapısı

Ajansın teşkilat yapısı aşağıdaki gibidir.

- a) Kalkınma Kurulu,
- b) Yönetim Kurulu,
- c) Genel Sekreterlik,
- d) Tek Durak Ofisler.

Kalkınma Kurulu: Kalkınma kurulunda görevlendirilecek kamu kurum ve kuruluşları ile özel kesim ve sivil toplum kuruluşları temsilci sayıları, görev süresi ve tekrar atanma usulleri kuruluş kararname ile belirlenecektir. Kurul üye sayısı yüz kişiyi geçemeyecektir.

Kalkınma Kurulunun başkanı, yapacağı ilk toplantıda kendi üyeleri arasından iki yıl süreyle görev yapmak üzere bir Başkan ve bir Başkan Vekili seçecek. Kurul yılda en az iki defa toplanacaktır.

Kalkınma Kurulunun görev ve yetkileri şunlardır:

a) Bir ilden oluşan bölgelerde Yönetim Kurulunda yer alacak özel kesim ve/veya sivil toplum kuruluşları temsilcilerini ve iki katı yedeklerini sırasıyla seçmek,

b) Ajansın yıllık faaliyet ve iç denetim raporlarını görüşmek, değerlendirmek ve Yönetim Kuruluna önerilerde bulunmak,

c) Bölgenin tanıtımına, potansiyeline, önceliklerine, sorunlarına ve çözüm önerilerine yönelik olarak Yönetim Kuruluna tavsiyelerde bulunmak,

d) Toplantı sonuçlarını Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığına raporlamak ve toplantıya ilişkin bir sonuç bildirisi yayımlamak.

Yönetim Kurulu: Yönetim Kurulu ajansın karar organıdır. Yönetim Kurulu, bir ilden oluşan bölgelerde vali, büyükşehir belediye başkanı, sanayi odası başkanı, ticaret odası başkanı ile Kalkınma Kurulu tarafından seçilecek üç özel kesim ve/veya sivil toplum kuruluşu temsilcisinden; birden fazla ilden oluşan bölgelerde il valileri, büyükşehir belediye başkanları veya büyükşehir olmayan illerde il merkezi olan yerlerdeki belediye başkanları ve her ilden birer kişi olmak kaydıyla ticaret ve sanayi odası başkanlarından oluşmaktadır. Ancak, birden fazla ilden oluşan bölgelerdeki illerde; ticaret ve sanayi odalarının ayrı ayrı kurulmuş bulunması halinde, Yönetim Kurulunda yer alacak temsilci Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği Yönetim Kurulu tarafından belirlenecektir.

Ajansı, Yönetim Kurulu Başkanı temsil eder. Yönetim Kurulunun Başkanı validir. Birden fazla ilden oluşan bölgelerde Yönetim Kurulu Başkanlığı; ilk yıl ajans merkezi olarak tespit edilen ilin valisi tarafından, müteakip yıllarda illerin alfabetik sırasına göre bölgedeki valiler tarafından birer yıl süreyle dönüşümlü olarak yürütecektir.

Yönetim Kurulunun görev ve yetkileri şunlardır:

a) Yıllık çalışma programını Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığının onayına sunmak,

b) Yıl içinde ihtiyaçlara göre bütçeyi revize etmek,

c) Taşınmaz alımına, satımına ve kiralanmasına karar vermek,

d) Yıllık malî raporu ve kesinleşen bütçe sonuçlarını onaylamak,

e) Altı aylık ara rapor ile yıllık faaliyet raporunu Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığına sunmak,

f) Ajans bütçesini onaylayarak Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığına sunmak,

g) Genel sekreterlik tarafından sunulan program, proje ve faaliyetlerin desteklenmesine ilişkin teklifler ile kişi ve kuruluşlara yapılacak yardımları onaylamak,

h) Ajansa yapılacak bağış ve hibeleri kabul etmek,

i) Personelin işe alınması ve işine son verilmesi konularında karar vermek,

j) Genel Sekreterce belirlenen çalışma birimlerini, bunlar arasındaki işbölümünü onaylamak ve teklif üzerine değiştirmek,

k) Genel Sekreter adaylarını, uygunluğuna karar verilmek üzere Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığına sunmak.

Yönetim Kurulu gerekli gördüğü hallerde yukarıda sayılan görev ve yetkilerinden bir kısmını, sınırlarını açıkça belirlemek şartıyla Genel Sekretere devredebilir.

Genel Sekreterlik: Genel Sekreterlik Ajansın icra organıdır. Genel Sekreterliğin ve Tek Durak Ofislerin en üst amiri Genel Sekreterdir. Genel Sekreter ajansın icraatı ile ilgili olarak Yönetim Kuruluna karşı sorumludur.

Genel Sekreterin görev ve yetkileri şunlardır:

a) Yönetim Kurulu kararlarını uygulamak,

b) Yıllık çalışma programı ile bütçeyi hazırlamak ve Yönetim Kuruluna sunmak,

c) Ajans gelirlerini toplamak, yasanın 4 üncü maddesine göre belirlenecek usul ve esaslar ile bütçe ve yönetim kurulu kararlarına uygun olarak harcamaları yapmak,

d) Taşınır alımına, satımına ve hizmet alımına karar vermek,

e) Bölgedeki kişi, kurum ve kuruluşların proje üretme ve uygulama kapasitesini geliştirici faaliyetlerde bulunmak,

f) Özel kesim, sivil toplum kuruluşları ve yerel yönetimlerin proje ve faaliyet tekliflerini değerlendirerek, malî destek sağlamak üzere Yönetim Kuruluna öneri götürmek,

g) Desteklenen proje ve faaliyetleri izlemek, değerlendirmek, denetlemek ve raporlamak,

h) Bölgesel kalkınmayla ilgili yurt içindeki ve dışındaki ajans ve kuruluşlarla işbirliği yapmak ve ortak projeler geliştirmek,

- i) Yerel yönetimlerin plânlama çalışmalarına teknik destek sağlamak,
- j) Personelin performans ölçütlerini belirlemek ve performansını değerlendirmek,
- k) Personelin işe alınması ve işine son verilmesini Yönetim Kuruluna teklif etmek,
- l) Ajans genel sekreterliğini temsilen, bölgesel gelişme ile ilgili ulusal ve uluslararası toplantılara katılmak ve yurtdışı temaslarda bulunmak,
- m) Ajansın sekreteryaya işlerini ve görev alanına giren diğer hizmetleri yürütmek,
- n) Yönetim Kurulunun devrettiği yetkileri kullanmak.

Tek Durak Ofisler: Kalkınma ajanslarının temel ve en kritik kurumlarından birisi de Tek Durak Ofisleridir. Bölge illerinde, Yönetim Kurulu kararı ile biri koordinatör olmak üzere, en çok beş uzmandan oluşan Tek Durak Ofisler teşkil edilecek ve yatırımcılar direkt buralara baş vuracaktır.

Tek Durak Ofisler görevleri ile ilgili olarak Genel Sekreterliğe karşı sorumlu olacaktır ve yatırımcılara tamamen ücretsiz hizmet sunacaklardır.

Tek Durak Ofislerin görev ve yetkileri şunlardır:

- a) Bölge illerinde, yatırımcıların kamu kurum ve kuruluşlarının görev ve yetki alanına giren izin ve ruhsat işlemleri ile diğer idari iş ve işlemleri ilgili mevzuatta belirtilen süre içerisinde sonuçlandırmak üzere Yönetim Kurulu adına tek elden takip ve koordine etmek, yatırımları izlemek,
- b) İlgili mevzuattaki başvuru koşulları ve istenen belgeler doğrultusunda yatırımcıya bilgi vermek ve yol göstermek,
- c) Başvurular hakkında ön inceleme yapmak,
- d) Yasanın 4 üncü maddesi uyarınca yapılacak düzenlemelerde belirtilen işlemleri yapmak,
- e) İş ve işlemler konusunda valiliğe ve genel sekreterliğe bilgi vermek.

Kalkınma Ajanslarının Gelir ve Giderleri

Ajansların gelirleri büyük ölçüde kamudan veya kamu gücüne dayanarak elde edilen kaynaklara dayanmaktadır.

Ajansın gelirleri şunlardır:

a) Bir önceki yıl kesinleşmiş genel bütçe vergi gelirlerinin binde beşi oranında her yıl ayrılacak transfer ödeneğinden, Yüksek Planlama Kurulunca nüfus, gelişmişlik düzeyi ve performans ölçütlerine göre belirlenecek pay,

b) Avrupa Birliği ve diğer uluslararası fonlardan sağlanacak kaynaklar,

c) Faaliyet gelirleri,

d) Bir önceki yıl kesinleşmiş bütçe gelirleri üzerinden, bölgedeki il özel idareleri için yüzde beş ve belediyeler için yüzde bir oranında, cari yıl bütçesinden aktarılacak pay,

e) Bölgedeki sanayi ve ticaret odalarının, bir önceki yıl kesinleşmiş bütçe gelirlerinin yüzde biri oranında, cari yıl bütçesinden aktarılacak pay,

f) Ulusal ve uluslararası kurum ve kuruluşlarca yapılan bağış ve yardımlar,

g) Bir önceki yıldan devreden gelirler.

Ajansın giderleri ise şunlardır:

a) Plân, program ve proje giderleri,

b) Proje ve faaliyet destekleme giderleri,

c) Araştırma ve geliştirme giderleri,

d) Tanıtım ve eğitim giderleri,

e) Taşınır ve taşınmaz mal ile hizmet alım giderleri,

f) Yönetim ve personel giderleri,

g) Görevlerle ilgili diğer giderler.

Ajansların Hukuksal Yapısı

Kalkınma ajanslarının hukuki durumu kamuda şimdiye kadar alışılmış olan yönetim modellerinden farklıdır. Ajansların özel hukuk kurallarına bağlı olacağı belirtilmişse de kamu kurumlarına has özelliklerle de donatılmıştır. Bunları aşağıdaki şekilde sıralayabiliriz.

a) Yatırımcıların tek durak ofislerine başvurusu devlet kurumlarına başvuru olarak değerlendirilecektir.

b) Ajans gelirleri büyük ölçüde kamu kudretine dayanan gelirlerden oluşmaktadır.

- c) Ajanslarda kamu görevlileri de çalışabilecek ve burada geçen süreler memurlukta geçmiş gibi sayılacaktır.
- d) Ajansların ulusal düzeyde koordinasyonundan Devlet Planlama Teşkilatı sorumludur.
- e) Ajansların görevleri kapsamında gerekli gördüğü bilgileri kurum ve kuruluşlardan istemeye yetkili ve bu kurumlarda gerekli bilgileri zamanında vermeye yükümlüdür.
- f) Ajanslar İçişleri Bakanlığı ve Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığına karşı sorumludur.

Bu sonuçlara göre kalkınma ajanslarına özel hukuk kurallarına tabi olan ancak, kamu kuruluşlarına has yetki ve sorumluluklar taşıyan ve bölgelerin kalkınmasını amaçlayan kamu, özel sektör ve sivil toplum kuruluşlarının oluşturduğu bir bölge yönetim modelidir denebilir.

KALKINMA AJANSLARININ DENETİMİ

Kalkınma ajanslarının denetimi 5449 sayılı yasanın 25 inci maddesinde belirtilmiştir. Buna göre ajanslarda iç ve dış denetim yapılacaktır.

İç denetim ajansın yönetim kurulu başkanı veya genel sekreter ile bir iç denetçi tarafından gerçekleştirilirken; dış denetim, Sermaye Piyasası Kurulu mevzuatına göre kurulmuş bağımsız denetim kuruluşlarına inceletirilerek yapılacaktır.

İç denetçilerin yapacakları denetim ajansın faaliyetleri, hesapları, işlemleri ve performansını kapsamaktadır. Denetim faaliyeti bir rapor halinde yönetim kuruluna ve kalkınma kuruluna sunulacaktır.

5449 sayılı Kanun'da dış denetimin, ajansın her türlü hesap ve işlemleri üzerinde gerçekleştirileceği belirtilmiş ancak bu denetimin türü ve şekli belirtilmemiştir. Ajanslarının denetlenmesinin esas ve usulleri İçişleri Bakanlığı, Maliye Bakanlığı ve Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığınca müştereken belirlenecektir. Dış denetim, ajansın yönetim kurulu tarafından her yıl mart ayında yaptırılacaktır. Ancak, yönetim kurulu gerekli görürse bu denetimi her zaman yaptırabilecektir. Ajansları denetleyen bağımsız dış denetim kuruluşları, hazırladıkları raporu eş zamanlı olarak İçişleri Bakanlığı ve Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığına sunacaklardır. Denetim sonucunda suç teşkil eden hususlarda gerekli işlemleri yapmaya İçişleri

Bakanlığı yetkiliyken, denetim sonucuna göre ajansların performansına göre değerlendirme yapmaya Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı yetkilidir.

Kalkınma ajansları için getirilen denetim sisteminde bazı eksikliklerin olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Herşeyden önce, büyük ölçüde kamu gücüne dayanarak çalışan ajansların parlamento tarafından denetlenmesi öngörülmemiştir. Kamu kaynağı kullanan bir kuruluşun halkın temsilcilerinden oluşan parlamentonun denetimi dışında bırakılması düşünülemez. Esasen yürütme organının idari ve mali bağımsızlık verdiği bir kurumu, yine kendisine bağlı kurumlar tarafından denetlenmesi, o kurumun özerkliği ve bağımsızlığıyla bağdaşmayacaktır. Yasada öngörülen dış denetim, parlamento adına yapılan bir denetim değildir. Ayrıca ajansların iç denetiminin kurul başkanı yada genel sekreter tarafından gerçekleştirileceği anlaşılmaktadır. Bunlar mesleği denetçilik olan kişiler değildir. Oysa ki genel kabul görmüş denetim standartlarına göre denetim faaliyetinin profesyonel ve mesleği denetçilik olan kimseler tarafından gerçekleştirilmesi gerekir.

Ayrıca yasanın uygulanmayacak hükümler bölümünde ajanslar 4734 sayılı Kamu İhale Yasası hükümlerinden muaf tutulmuştur. Bilindiği üzere kamudaki ihale sistemine bütünlük getirilmesi, saydamlığın sağlanması amacıyla kamu ihale yasası çıkarılmış ve bu konudaki düzenlemeleri yapmak ve şikayetleri değerlendirmek üzere Kamu İhale Kurulu oluşturulmuştur. Kamudaki ihale sisteminin şaibeye yol açmadan düzgün işleyebilmesi için kamu kaynağı kullanan bütün kurumların istisnasız olarak bu yasanın kapsamında olması gereklidir. Yeni oluşturulacak olan ve ihale konusunda hiçbir birikimi olmayan ajansların 4734 sayılı Kamu İhale Kanunu kapsamı dışında bırakılması, her ajansın farklı uygulamalarla hareket etmesine yol açabilecek ve ihale işlemleri üzerinde yeterli bir denetim olmadığı için, ileride bir takım sorunlar oluşabilecektir.

Kalkınma Ajanslarının Sayıştay Tarafından Denetimi

Bütün dünyada Sayıştaylar, halkın ödediği verginin halk yararına kullanımını sağlamak için parlamentolar adına denetim yapmak üzere kurulmuşlardır. Mutlak iktidarların sınırlandırılması gereksinimi ve bunların ardından Parlamentoların ortaya çıkmasıyla, Sayıştayların doğuşu arasında yakın ilişki vardır. Çağdaş dünyada son dönemde yaşanan gelişmeler, Sayıştay denetiminin nesnel tabanının genişletilmesi yönündedir. Bu gelişmeler Uluslararası Yüksek Denetim Kurumları (Sayıştaylar) Örgütünün (INTOSAI) ve benzeri diğer uluslararası kurumlarının dokümanlarına da yansımıştır. Yine

son dönemlerde, gerek ülkeler bazında, gerekse uluslararası kuruluşlar platformunda, Sayıştay denetimi ile Parlamentoların denetim fonksiyonunun etkinliği arasında ilişki kurulmakta ve Sayıştay denetimi saydamlığın, hesap verme sorumluluğunun güvencesi sayılmaktadır. Bu gelişmelere bağlı olarak Sayıştayların yaptığı denetimin kapsamı kamu kaynağının kullanıldığı tüm alanlara yayılmıştır.

Kamu hizmetlerinin çeşitliliğinin her geçen gün artması ve sunumunda yaşanan değişimler, kamu parasının kullanımını da farklılaştırmaktadır. Bu farklılıktan dolayı, kamu hizmetleri farklı idari yapılar tarafından sunulabilmektedir. Bu nedenle, kamu parası kavramını yeniden tanımlama gereği ortaya çıkmıştır. Günümüzde hangi kaynaktan alınsa alınsın, kamunun elde ettiği bütün paralar, kamu kurumlarından alınan paralar, özel kurumların belli statü ve yetki kullanarak elde ettiği paralar kamu parası olarak kabul edilmektedir.

5449 sayılı Kanun'a göre ajansların gelirleri büyük ölçüde kamu gücüne dayanarak toplanan gelirlerden oluşmaktadır. Bu koşullarda, tüzel kişiliğe sahip bir kamu kurumu olarak kamu parası kullanan kalkınma ajanslarının, saydamlık ve hesap verme sorumluluğu ilkeleri uyarınca parlamento adına denetim yapan Sayıştayın denetimine tabi olması gerekir.

2001 yılında hükümetçe hazırlanan “Avrupa Birliği Müktesebatının Üstlenilmesine İlişkin Türkiye Ulusal Programının” Sayıştayı ilgilendiren kısımlarında kamu kaynağı kullanan, ancak Sayıştay denetimi kapsamında bulunmayan kuruluşların Sayıştay denetimi kapsamına alınması ve özel yasaların Sayıştay denetiminden çıkmaya imkan veren maddelerinin kaldırılması ve böylece kamu kaynağı kullanımının parlamento tarafından eksiksiz denetlenmesine olanak sağlanması öngörülmüştür. Daha sonra 58 inci hükümet tarafından açıklanan acil eylem planında, günümüz şartlarına uymayan 1050 sayılı Muhasebe-i Umumiye Kanununun değiştirileceği, TBMM adına denetim yapan Sayıştayın denetim yetkisinin kapsamının, Cumhurbaşkanlığı, TBMM ve Üst Kurullar dahil olmak üzere tüm kamu kurum ve kuruluşların hesaplarını içine alacak şekilde genişletileceği belirtilmişti. Nitekim bu gelişmeler neticesinde 10.12.2003 tarihinde TBMM tarafından kabul edilen 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu ile daha önce Sayıştay denetimi dışında olan ve kamu kaynağı kullanan kurum ve kuruluşlar büyük ölçüde, dış denetim kurumu olarak Sayıştayın denetim kapsamına alınmıştır.

Ancak, 5018 sayılı Yasadan sonra yürürlüğe giren 5449 sayılı kalkınma ajansları Kanununa göre Kalkınma Ajansları, kamu mali yönetiminde yaşanan bu gelişmelere rağmen, 5018 sayılı Kanunun kapsamı dışında bırakılmıştır.

5449 sayılı Yasanın Meclis Plan ve Bütçe Komisyonunda görüşülmesi esnasında milletvekillerce konu gündeme getirildiğinde; hükümet yetkilileri, kamu kaynağı kullanacak bu ajansların mali denetiminin Sayıştay tarafından yapılmasına engel bir durum olmadığını belirtmişlerdir. Hükümet yetkililerinin bu görüşünün temel dayanağı, Kanunun 25 inci maddesinin gerekçesinde Sayıştayın denetim hakkının saklı olduğuna dair bir ifadenin yer almasıdır. Bilindiği üzere yasaların gerekçeleri, yasa koyucunun o yasada neyi amaçladığına açıklık getirir. 5449 sayılı yasanın metninde Sayıştay denetimiyle ilgili bir hüküm yokken, gerekçesinde Sayıştayın denetim hakkının saklı olduğunun belirtilmesi, “Sayıştay, bu yasaya göre olmasa da, Anayasadan ve diğer yasalardan kaynaklanan yetkisine dayanarak denetim yapabilir” anlamını taşımaktadır. Peki bu gerekçeye dayanarak Kalkınma Ajanslarını Sayıştay denetleyebilir mi? Bu soruya yanıt bulabilmek için Anayasanın ve Anayasa Mahkemesi kararlarının incelenmesinde de fayda vardır.

1982 Anayasasının 160 ncı maddesinde Sayıştay denetiminin kapsamı düzenlenmiştir. Anayasanın, en son 07.05.2004 tarihinde yürürlüğe giren 5170 sayılı yasayla değiştirilen 160 inci maddesine göre;

“Sayıştay, merkezi yönetim bütçesi kapsamındaki kamu idareleri ile sosyal güvenlik kurumlarının bütün gelir ve giderleri ile mallarını Türkiye Büyük Millet Meclisi adına denetlemek ve sorumluların hesap ve işlemlerini kesin hükme bağlamak ve kanunlarla verilen inceleme, denetleme ve hükme bağlama işlerini yapmakla görevlidir

Vergi, benzeri malî yükümlülükler ve ödevler hakkında Danıştay ile Sayıştay kararları arasındaki uyumsuzluklarda Danıştay kararları esas alınır.

Mahalli idarelerin hesap ve işlemlerinin denetimi ve kesin hükme bağlanması Sayıştay tarafından yapılır.

Sayıştayın kuruluşu, işleyişi, denetim usulleri, mensuplarının nitelikleri, atanmaları, ödev ve yetkileri, hakları ve yükümlülükleri ve diğer özlük işleri, Başkan ve üyelerinin teminatı kanunla düzenlenir.”

Anayasanın 165 inci maddesinde ise “*Sermeyenin yarısından fazlası doğrudan doğruya veya dolaylı olarak Devlete ait olan kamu kuruluş ve ortaklıklarının Türkiye Büyük Millet Meclisince denetlenmesi esasları kanunla düzenlenir*” denilmiştir.

Anayasa Mahkemesi çeşitli kararlarında kamu gelir, gider ve malları üzerinde parlamenter denetimin gerekliliğini vurgulamıştır. Örneğin, 3230 sayılı “Tanıtma Fonu Teşkili...” hakkında kanunun bazı maddelerinin iptaline ilişkin 24.02.1987 tarih ve E.1985/24 ve K.1987/6 sayılı kararlarında; *“Devletin, gelir ve giderleri ile malları üzerinde parlamenter denetim için Anayasanın iki yol ve yöntem kabul ettiği, bunlardan birinin Anayasanın 160 ıncı maddesinin öngördüğü Sayıştay tarafından yapılan, diğeri Anayasanın 165 inci maddesinde belirtildiği üzere yasa ile kurulan ve denetimin TBMM’ce yapılması öngörülen sistemle gerçekleştiren denetim olduğu”* belirtilerek, Anayasal açıdan asıl önem taşıyan denetim yönteminin TBMM denetimi olduğu, idari denetimin hangi ölçüde etkin olursa olsun parlamenter denetimin yerini tutmayacağı vurgulanmıştır. Yine, Anayasa Mahkemesi Kamu İktisadi Teşebbüsleri ile Fonlarının Türkiye Büyük Millet Meclisince Denetlenmesinin Düzenlenmesi Hakkında 3346 sayılı Yasa ile İlgili olarak aldığı 28.01.1988 tarih ve E.1987/12, K.1988/3 sayılı kararında; *“Yasaya bırakılan hususun denetleme esaslarının düzenlenmesi olduğunu, yasayla düzenleme yapılırken, kimi kuruluşların denetim dışında tutulmasının, Anayasanın kapsamını belirleyen buyurucu kuralına aykırılık oluşturacağını”* ifade ederek parlamenter denetimin gerekliliğini açıkça belirtmiştir.

Anayasa mahkemesi son olarak 4743 sayılı Malî Sektöre Olan Borçların Yeniden Yapılandırılması ve Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanunun 7 nci maddesinde yer alan ve kapsamındaki kurul, üst kurul ve bunlara bağlı kurumların 832 sayılı Sayıştay Kanununa tâbi olmadığına ilişkin hükmü 25.6.2002 tarih ve 2002/58 sayılı kararıyla iptal etmiştir. Kararda Anayasa’nın 160 ıncı maddesinde, Sayıştayın genel ve katma bütçeli idareler dışında kanunlarla verilen inceleme, denetleme ve hükme bağlama işlerini de yapmakla görevli olduğuna ilişkin kuralın tüm kamu kurum ve kuruluşlarının denetimlerinin parlamentoca yapılmasını öngören ilke karşısında kurumlardan bir kısmının kanunla Türkiye Büyük Millet Meclisi denetimi dışına çıkartılabileceği şeklinde yorumlanamayacağı belirtilirken; bu kuruluşların Anayasanın 165 inci maddesinde sayılan kurumlar arasında olmadığı için bu madde kapsamında değerlendirilemeyeceğini ve Türk idare sistemi içinde kalan bu tür kurulların doğrudan 160 ıncı madde içinde değerlendirilerek denetlenmesi gerektiğine karar verilmiştir.

Görüleceği üzere Anayasa Mahkemesi konuya Sayıştay denetimi açısından ziyade, parlamento denetimi açısından yaklaşmaktadır. Büyük ölçüde kamu kaynağı kullanan bir kuruluşun parlamento denetimi dışında

tutulması Anayasa Mahkemesinin daha önce verdiği emsal kararlarına göre açıkça Anayasaya aykırıdır. Ancak yukarıda da değinildiği üzere, çağdaş dünyada yaşanan gelişmeler ile genel kabul görmüş denetim standartları denetimin, mesleği denetçilik olanlarca yürütülmesini gerektirmektedir. Ayrıca Anayasamız parlamento adına iki tür denetim öngörmüş ve bunları 160 ve 165 inci maddelerde saymıştır. Ajanslar Anayasanın 165 inci madde içinde sayılan kuruluşlar içinde olmaması ve anayasanın parlamento adına başka türden bir denetim belirlememiş olması sebebiyle, ajansların anayasanın 160 ıncı maddesi kapsamında Sayıştay denetimine alınması gerekir. Aslında yasa koyucu da yasanın uygulanmayacak hükümler kısmında 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu, 2886 sayılı Devlet İhale Kanunu ve 4734 sayılı Kamu İhale Kanununu sayarken 832 sayılı Sayıştay Kanununu saymamakla ve yasanın gerekçesinde Sayıştayın denetim hakkının saklı olduğunu belirtmekle, ajansların Sayıştayca denetlenmesi gerekliliğini zımnen de olsa kabul etmiştir.

Sonuç

Kalkınma ajansları Türkiye’de kamu yönetimi ve ekonomi üzerindeki etkisini orta ve uzun dönemde gösterecektir. Şüphesiz ki ajansların başarısı, ülkemiz için bir kazanç olacaktır. Ancak, unutulmaması gerekir ki, bir yönetimin başarısı aynı zamanda iyi denetlenmesine bağlıdır. Mevcut şekilde ajansların denetimi için öngörülen yapı yetersizdir ve yeniden düzenlenmesine ihtiyaç vardır. Ayrıca kalkınma ajansları yasasında açıkça belirtilmese de yasaya dayalı bir hüküm olmadığı için ajanslar Sayıştay denetiminin kapsamı dışındadır.

Kalkınma ajansları Türkiye’de kamu yönetimi ve ekonomi üzerindeki etkisini orta ve uzun dönemde gösterecektir. Şüphesiz ki ajansların başarısı, ülkemiz için bir kazanç olacaktır. Ancak, unutulmaması gerekir ki, bir yönetimin başarısı aynı zamanda iyi denetlenmesine bağlıdır. Mevcut şekilde ajansların denetimi için öngörülen yapı yetersizdir ve yeniden düzenlenmesine ihtiyaç vardır. Ayrıca, kalkınma ajansları yasasında ve diğer yasalar da ajansların Sayıştay tarafından denetleyebileceğine ilişkin bir hüküm olmadığından ajanslar Sayıştay denetiminin kapsamı dışındadır.

Genel kabul görmüş denetim standartlarına göre denetim, mesleği denetçilik olan kişilerce ve denetlenenden bağımsız olarak gerçekleştirilmelidir. Faaliyetlerini büyük ölçüde kamu gücüne dayanan gelirlerle karşılayan ajansların parlamento denetimine tabi olması gerekir.

Çağdaş dünyadaki gelişmeler parlamento adına yapılan denetimin en iyi yolunun Sayıştay tarafından yapılması olduğunu bize göstermektedir. Ayrıca, ajansların Sayıştay tarafından denetlenmesi anayasal bir zorunluluktur. Çünkü 1982 Anayasası parlamento adına başka türden bir denetim öngörmemiştir. Bu nedenle yapılacak düzenlemelerle Kalkınma Ajanslarının, Sayıştay tarafından denetlenmesi sağlanmalıdır. Bunu gerçekleştirmek değişik yollarla mümkündür. Bunlardan birincisi kalkınma ajansları mali sistemin anayasası olan 5018 sayılı “Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanununun” kapsamı içine alınarak, dış denetim olarak Sayıştayın kapsamı içine sokulabilir. Ancak bu yol, kalkınma ajansları için öngörülen yönetim modeliyle ve özerk yapısıyla fazla bağdaşmaz.

Diğer bir yol da TBMM'nin gündeminde olan Sayıştay yasası teklifine dayanarak Sayıştayın kalkınma ajanslarını denetlenmesidir. Sayıştay kanunu teklifinin 4.maddesinde Sayıştay'ın denetim alanı düzenlenmektedir. Bu maddenin “c” bölümünde Kamu idareleri tarafından yapılan tüm kaynak aktarımları ve kullanımları ile yurtiçi ve yurtdışından sağlanan diğer kaynakların ve fonların kullanımının Sayıştay'ca denetlenebileceği belirtilirken; “d” bölümünde ise Kamu idareleri bütçelerinde yer alıp almadığına bakılmaksızın tüm kamu hesaplarını fonlarını ve faaliyetlerini Sayıştay'ın denetleyebileceği ifade edilmiştir (TBMM, 2006). Bu hükümlere dayanarak gelirleri büyük ölçüde kamu kaynaklarına dayanan kalkınma ajanslarının Sayıştay tarafından denetlenebilmesinin yolu açılmakta ve bu şekilde, Kalkınma Ajansları Kanununun gerekçesinde yer alan “Sayıştay'ın denetim hakkı saklıdır” ifadesi anlamını bulmaktadır. Bu sebeple, TBMM'de görüşmeleri devam eden Sayıştay Kanunu Teklifinin bir an önce yasalaşması büyük önem taşımaktadır.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

- APAN, Ahmet (2005), Bölge Kavramı ve Bölgesel Kalkınma Ajansları”, Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi, Sayı13, s:39-58, Ankara.
- AVANER, Tekin (2005), “BKA Siyasal Rejim Sorunu Yaratır mı?, Bölge Kalkınma Ajansları Nedir, Ne Değildir? Paragraf Yayınevi, Ankara.
- BAHRAN, Gülseba, ÖZEY, Emine, İVGİN, Erdin, “Anayasanın 160’ıncı Maddesine Aykırılık Teşkil Eden Düzenlemelerin Tesbiti Hakkında Araştırma Grubunca Hazırlanan Rapor, Mayıs 2002, T.C. Sayıştay Başkanlığı Kütüphanesi, Ankara.
- DEMİRCİ, Güneşer, Aytül (2005), “Farklı Ülkelerde Kalkınma Ajansları” Bölge Kalkınma Ajansları Nedir, Ne Değildir?, Paragraf Yayınevi, Ankara.
- ERGUN, Turgay (1993), “Bölgelerarası Dengesizliklerin Giderilmesinde Bölgesel Örgütlenmenin Önemi: Tennessee Valley Authority”, Amme İdaresi Dergisi, Cilt:26, Sayı:1,s.71-82,Ankara.
- GÜLER, A. Birgül (2005), “Sunuş”, Bölge Kalkınma Ajansları Nedir, Ne Değildir?, Paragraf Yayınevi, Ankara.
- TBMM/2006 :www.2.tbmm.gov.tr/d22/2/2.0394.pdf